

ISSN 1392–1681

**BANDANT SUPRASTI RUSIJĄ
KAIP DIDŽIAJĄ VALSTYBĘ***

Rusija ir jos užsienio politika dar negreitai liausis buvusi tiek politikos mokslo, tiek tarptautinių santykių disciplinos dėmesio centre. Daugumai kelia nerimą klausimas – ko dabartinėje pasaulio politikoje siekia ši valstybė ir jos prezidentas Vladimiras Putinas? Vienas iš naujausių bandymų apibūdinti Rusijos užsienio ir saugumo politiką yra apžvelgiama knyga *Rusija kaip didžioji valstybė: Saugumo dimensijos valdant Putinui*¹. Pagrindinis šio leidinio, o tiksliau, straipsnių rinkinio, tikslas – įvertinti Rusijos užsienio ir saugumo politikos pokyčius po 2000 m. rugsėjo 11 d., kai teroristiniai išpuoliai Niujorke smarkiai pakoregavo ne tik saugumo suvokimą, bet ir visą pasaulinės politikos dinamiką. Kaip Rusija sureagavo ar nesureagavo į šiuos pokyčius, kas pakito, o kas eina savo vaga, ko siekiama ir kas įgyvendinama – tai klausimai, į kuriuos ieškoma atsakymų.

Prieš gilinantis į konkrečius straipsnius, norisi tarti keletą žodžių apie knygą kaip visumą. Pirmiausia tai – iš esmės Šiaurės europiečių požiūris į Rusiją. Su viena prancūziška, vokiška ir dviem rusiškėmis „išimtimis“ visi kiti autoriai atstovauja Norvegijos, Švedijos arba Danijos tarptautinių santykių tyrimų ar saugumo studijų centrams. Tradiciškai Šiaurės Europos saugumo ir užsienio studijos išsiskiria

* Russia as a Great Power: Dimensions of Security under Putin. Jakob Heddenskog, Vilhelm Konnander, Bertil Nygren, Ingmar Oldberg and Christer Pursiainen (eds.). London, New York: Routledge, 2005.

dviem dalykais. Vienas jų – dėmesys „minkštojo“ (angl. *soft*) saugumo ir regioninio bendradarbiavimo klausimams, kurie analizuojami iš „švelnaus“ realizmo pozicijų, tai yra pripažįstama tarptautinių institucijų, naujų saugumo aspektų svarba, tačiau daroma realistiškas analizė: valstybė dažnai analizuojama kaip vienas veikėjas, turintis aiškius tikslus, kreipiamas dėmesys į materialiuosius (karinius, ekonominius) veiksmus ir nevengiama politinių rekomendacijų. Kita vertus, Šiaurės Europos saugumo studijų mokykla žymi ir savo kritine perspektyva. Čia išsiskiria Kopenhagos saugumo studijų mokykla ir jos išpopuliarinta saugumizavimo teorija². Šių teorinių pozicijų atstovai linkę analizuoti, kaip kuriama saugumo politika, kaip užsienio politikos sprendimų priėmėjai formuluoja saugumo klausimus ir kokią reikšmę tai turi bendrai valstybės užsienio politikai. Paprastai daugiau dėmesio kreipiamas į idėjas, kalbinius veiksmus. Analizuojamoje knygoje irgi ryškiausiai išsiskiria šios dvi teorinės kryptys: Rusiją bando suvokti pasikeitusių tarptautinės politikos aplinkybių kontekste ir kritiškai analizuojama ne tik ką ir kodėl, bet ir kaip ji formuluoja, konstruoja savo užsienio bei saugumo politikos dienotvarkę.

Antras knygos bruožas – ji yra puiki daugelio temų, pasikartojančių dabartinėse akademinėse ir populiariose diskusijose apie Rusiją, santrauka. Rusijos užsienio ir saugumo politika čia analizuojama keeliais aspektais. Pradedama nuo tarptautinės sistemos ir nagrinėjamas Rusijos kaip globalaus tarptautinio veikėjo statusas ir pretenzijos. Tada apžvelgiama regioninė Rusijos politika, kuri apima visas gretimas šalis pradedant Baltijos valstybėmis, vakarų NVS (Baltarusija, Ukraina, Moldova) ir baigiant Kaukazo ir Centrinės Azijos šalimis. Trečiasis straipsnių blokas kreipia dėmesį į vidinius Rusijos saugumo aspektus – karinę reformą, ekonominę politiką, ekologinę situaciją. Pagaliau išskirtinis dėmesys teikiamas problemai, po 2000 rugsėjo 11 d. tapusiai neatšiejama bet kurios užsienio politiką analizuojančios knygos dalimi – terorizmo, Rusijos atveju įgyjančio papildomų dimensijų.

Visus leidinio autorius sieja viena prielaida – Rusija visada troško ir vis dar labai trokšta tapti arba įsitvirtinti pasaulinėje politikoje kaip

didžioji valstybė. Būtent šis siekis, autorių įsitikinimu, leidžia paaiškinti daugelį Rusijos veiksmų pastaraisiais metais. Ir neatsitiktinai atsiranda iš karto abu žodžiai – tapimas ir įsitvirtinimas, kitaip tariant, pripažinimas. Mat, kaip pažymi Neumann, „jei didelės valstybės niekas nepastebi, ji negali būti didžioji valstybė. Norint būti didžiąja valstybe, jai nuolatos reikia būti pripažintai ir pastebėtai“ (p. 15). Daugumos autorių nuomone, būtent tai ir atsitiko Rusijai XXI a. – ji vėl „tapo“ didžiąja valstybe.

1990-ųjų metų problemą – „kaip išsiveržti iš niekieno žemės, kurioje atsidūrė [Rusija] po šaltojo karo kaip pusiau Vakarų priešas, pusiau partneris“ (Sergejus Karaganovas, cit. iš p. 13), padėjo išspręsti rugsėjo 11. Kaip pažymi Baevas, 2001 m. niekas nepasikeitė: diplomatija nepatobulėjo, nebuvo persidalyti postai ir neatsirado genialių ekspertų, Rusija netapo didesnė karinė galybė, jos ekonomika irgi smarkiai nepagerėjo, bent jau ne tiek, kad galėtų akivaizdžiau veikti pasaulinę ar regioninę politiką. Pasikeitė tik viena – JAV pradėjo karą su terorizmu, o Rusija šia proga labai gerai pasinaudojo (p. 325–326). Pasinaudojo bent trimis aspektais – tapo labiau matoma, „legalizavo“ kovą su terorizmu Čečėnijoje ir vis labiau pradėjo siekti dominuoti buvusioje sovietinėje erdvėje, naudodama nebe tiesmukišką galios politiką, o ekonominius-energetinius svetus.

Antroji sąvoka, kuria apibūdinama Rusijos užsienio politika, yra pragmatizmas. Ingmaras Oldbergas analizuoja Rusijos, kaip didžiosios valstybės, ambicijas, gilindamasis į jos santykius su JAV, NATO, ES, NVS ir Kinija. Autorius pademonstruoja strateginę Rusijos „oportunizmą“ – šalis diferencijuoja savo elgesį priklausomai nuo valstybės ir regiono: su JAV plėtojama strateginė partnerystė kovojant su terorizmu, Europoje reiškiasi daugiausia ekonominiai motyvai ir tokio bendradarbiavimo teikiami pranašumai, NVS dominuoja neoimperializmas, manipuliavimas energetine politika, siekiant dominuoti ir derinant tai su integraciniais siekiais, Azijoje balansuojama su JAV ir tarp pačių žemyno valstybių, kurios toli gražu ne per geriausiai sutaria tarpusavyje.

Tokį sustiprėjusį instrumentalizmą užsienio politikoje pastebi ir Lena Johnson, analizuodama Rusijos politiką Centrinėje Azijoje. Mat tik tai ir iš dalies pasikeitusi tarptautinės sistemos struktūra leidžia paaiškinti Rusijos nespriešinimą amerikiečių karinių bazių atsiradimui regione (p. 192). Lygiai taip pat Jakubas M. Godzimirskis, nagrinėdamas Rusijos ir NATO santykius ir klausdamas, kas gi atsitiko, kad Rusijai ši organizacija prarado iki tol turėtą svarbą, o santykiai tapo labiau institucionalizuoti, netgi šiek tiek šiltesni, suranda tą patį paaiškinimą – pragmatiška Putino politika. Godzimirskis išskiria ketveriopą požiūrį į Rusijos užsienio politiką – realistų, geoeconomistų, eurazijiečių ir atlantistų. Būtent tarp šių keturių mokyklų Putinas balansuoja ir selektyviai taiko, kaip panašiai pažymi ir Oldbergas, priklausomai nuo vietos, laiko ir situacijos.

Mette Skak šitą pragmatizmą bando konceptualizuoti ir teorizuoti, pasitelkusi Roberto D. Putnamo „dvių lygių žaidimo“ teoriją. Pagal šią teoriją valstybės užsienio politika yra žaidimas su dvejopa auditorija: vidaus ir tarptautine. Su kiekviena auditorija susiję visiškai kitokie tikslai ir uždaviniai, taigi politikos sprendimai, veiksmai skirtingai pateikiami skirtingoms auditorijoms. Skak parodo, kad žaisdami užsienio politikos žaidimą Rusijos lyderiai dažniausiai vidaus auditorijai Rusiją pateikia kaip neliberalią, neoimperinę ir antiamerikietišką valstybę. Taip tarsi kuriamas negatyvus tapatybės jausmas. O tarptautinei auditorijai Rusija tampa vis liberalesnė, provakarietiška ir sutarianti su JAV. Tiesa, reikia pasakyti, kad pastaraisiais metais Rusijai vis sunkiau sekasi išlaikyti liberalios valstybės įvaizdį, nes tarptautinės visuomeninės organizacijos vis labiau kritikuoja ją dėl žmogaus teisių šalyje. Tačiau pati Skak išvalga apie siunčiamus skirtingus pranešimus vidui ir išorei išryškina ne tik elito pragmatizmą, bet ir leidžia paaiškinti dažnai labai prieštaringas politines pozicijas.

Atskiro dėmesio nusipelno Rusijos regioninė politika. Anot Vilhelmo Konnanderio, Baltijos jūros regione Rusija vis dar negali atsikratyti „didžiosios valstybės refleksų“ (p. 109–125). O regione žaidiamas jau visiškai kitas žaidimas – ne galios politikos, o integraci-

jos, kuriam būdingas daugiašališkumas ir bendradarbiavimas. Taigi Rusija gana sunkiai prisitaiko prie kintančių aplinkybių. Tokią pat mintį išsako ir Neumannas. Anot jo, dabartinę Europą geriausiai apibūdina tinklo terminas. Suvereniteto ir galios politikos sąvokos praranda prasmę (p. 25). Integracija nėra tiesiog žodis, ji vyksta, yra svarbi Europai. Taigi Neumanno išvada yra tokia – jei Rusija tęs tradicinę galios žaidimą, ji, aišku, bus Europoje, bet nebus Europos dalis. Tai bus visiškai kitokios rūšies žaidėja. Tiesa, nei vienas, nei kitas autorius nepaaiškina, su kuo Rusijai būtų naudinga žaisti „europietiška“ žaidimą. Juo labiau, kad Jungtinės Amerikos Valstijos irgi nelabai trokšta mokytis naujų taisyklių.

Visiškai kitokia analizė pradeda vyrauti, kai pereinama prie santykių su kitais regionais aptarimo. Jakobo Hedenskogo straipsnio tema – Rusijos santykiai su Ukraina, Baltarusija ir Moldova. Tai šalys, anot jo, užimančios pilkąją zoną tarp Rusijos ir ES. Tai erdvė, kurioje Rusija siekia dominuoti dėl ekonominių ir iš dalies dėl karinių-strateginių prižasčių. Hedenskogas parodo, kaip Rusija sugebėjo rasti priemonių netiesiogiai įsitvirtinti šių šalių politikoje. Iš jų išsiskiria dvi – ekonominė ir ypač energetinė politika ir rusiškų žiniasklaidos priemonių dominavimas informacinėje šalių erdvėje. Vien šios dvi priemonės paverčia šalis priklausomomis nuo Rusijos ir ši įtaka, anot autoriaus, dar ilgai bus reikšminga. Mat nepaisant pagerėjusių santykių su Europa, Rusija dar ilgai jaus poreikį užpildyti erdvę tarp savęs ir Vakarų (p. 150).

Bertilas Nygrenas, nagrinėdamas Rusijos santykius Kaukaze, pabrėžia dar vieną Rusijos užsienio politikos savybę – Rusijos tarptautinio elgesio „ekonomizaciją“ (p. 156). Pradedant 2000 m. ekonominiai motyvai ar ekonominės priemonės vis dažniau vyrauja santykiuose su beveik visais kaimynais (apie tai kalba ir Hedenshogas bei Konnanderis), ekonominis interesas pagerino santykius ir su Vakarų Europos valstybėmis (taip pat Konnanderis, Neumannas), ir pagaliau, anot Nygreno, suinteresuotumui stabilesne situacija Kaukaze turėjo įtakos naftos politika. Taigi knygos bendraautoriai beveik vieningai sutaria, kad

kylant naftos kainai, vadinasi, gerėjant ir bendrai ekonominei situacijai, Rusijos vaidmuo ir įtaka bent jau regione tik stiprės.

Vis dėlto Rolandas Gotzas, analizuodamas ilgalaikę Rusijos ekonominio saugumo perspektyvą, nėra toks optimistiškas. Šešėlinė ekonomika, milžiniška priklausomybė nuo gamtinių išteklių, neefektyvus jų naudojimas, valstybės intervencinė politika – tai, anot jo, tikrai nėra tvirti žingsniai modernios ekonomikos link (p. 251). O atsižvelgiant dar ir į ilgalaikes Rusijos problemas – ekologinę situaciją, AIDS plitimą, gyventojų skaičiaus mažėjimą, gal ir galima sutikti, kad ji dabar gali vadintis didžiąja valstybe, tačiau ekonominis pagrindas, ant kurio šalis laikosi, yra labai silpnas. Prie panašios išvados prieina ir Christeris Pursiainenos, žvelgdamas į Rusijos branduolinį saugumą. Tiksliau, nesaugumą, kurį dar labiau įtvirtina prasta materialioji bazė, biurokratinės kliūtys ir įvairių institucijų nepasitikėjimas viena kita, nekalbant jau apie pilietinės visuomenės kaip kontrolės mechanizmo nebuvimą (p. 278–292). Ne mažiau pesimistišką vaizdą mato ir Isabelle Falcon, aptardama nevykstančią Rusijos karinę reformą, kuriai kliūdo ne tik finansų trūkumas, bet ir nuoseklios politikos nebuvimas, biurokratinė konkurencija ir elito nuomonių skirtumai. Tai gi tie autoriai, kurie analizuoja vidines Rusijos saugumo dimensijas, yra gerokai pesimistiškesni dėl Rusijos pajėgumų ateityje tapti didžiąja valstybe ar išlaikyti šį statusą. Kita vertus, tokia pozicija gali būti suprantama – juk jie analizuoja sąlygas, lemiančias išorinį valstybės elgesį. O aptariantys užsienio politiką iš dalies tiesiogiai nagrinėja tam tikrų vidaus sprendimų rezultatus, ne visada gilindamiesi į vidinius politinius procesus, elito kovas ar tolimesnę ateitį.

Panašią gana pesimistišką poziciją reiškia ir analitikai, nagrinėjantys terorizmą ir kovą su juo Rusijoje. Jekaterina Stepanova pažymi, kad terorizmo sąvoka labai lanksti ir galima išskirti bent dvi funkcines jo rūšis – konflikto sukeltą terorizmą ir superterorizmą (p. 301). Pirmasis terorizmo variantas reiškiasi Čečėnijoje, su antruoju kovoja JAV. Nepaisant čečėniško terorizmo skirtumų (lokalus konfliktas, konkretūs tikslai), Rusija imituoja JAV modelį: nedaryti nuolaidų, sunai-

kinti arba nuteisti teroristus, izoliuoti ir spausti veikėjus, remiančius teroristus, ir stiprinti antiteroristine sąjungas. Išskirdama du antiteroristine politikos kraštutinumus – viena vertus, trumpalaikį reakcinį požiūrį ir, kita vertus, ilgalaikę prevenciją, Stepanova pažymi, kad Rusija, be abejo, dabar taiko tik reakcinę politiką, tačiau ir ilgalaikę preventyvią strategiją irgi nėra geriausia išeitis – mat užaugus „karo kartai“ Čėčėnijoje, ši strategija gali būti neefektyvi. Vietoj to ji siūlo „vidurio“ strategiją – palaikyti nekarines struktūras, siekiančias tokių pačių tikslų, taip suskaidant ir izoliuojant teroristus, o ideologiniu lygmeniu – remti nuosaikiuosius islamistus, metant iššūkį radikalams pačioje musulmonų bendruomenėje (p. 314–317). Dar kritiškėsnis yra Pavelas Baevas. Savo straipsnyje jis įrodinėja, kad terorizmas dabartinėje Rusijoje yra naudojamas kaip „politinė technologija“. Tai yra kariaujant Čėčėnijoje visiškai nesiekiamą pergalės, tikslas visiškai kitas – antiteroristine politiką naudoti kaip priemonę savo vidaus politinei erdvei kontroliuoti. Tai tampa, anot jo, puikiu disfunkcinės visuomenės organizavimo įrankiu (p. 336), taip kuriamas stiprios valstybės idėjos reikalingumas ir būtinumas Rusijos piliečiams.

Vis dėlto viena tema, kuri šiaip labai svarbi, siekiant suprasti Rusijos užsienio politiką, knygoje paminima tik labai paviršutiniškai. Tai Rusijos tapatybės klausimai. Kai Rusijos politika vadinama pragmatiška, ekonomizuota ar didžiavalstybiška, atrodo, kad tokiems klausimams vietos ir nebelieka, nes viską lyg ir paaiškina materialios ar instrumentinės priežastys. Tačiau štai Skak daro išvadą, kad vidui, tai yra piliečiams, Rusiją bandoma pristatyti kaip antiliberalią ir antikarietišką, Neumannas pabrėžia, kad Putinas kuria nepertraukiamos Rusijos istorijos mitą, įtraukdamas ir sovietinę praeitį, ir imperinius laikus, kaip neatsiejamus ir pagarbos vertas epochas, kuriose stipri valstybė buvo vertinama kaip tvarkos garantas. Tačiau toliau šios mintys neplėtojamos. Lieka neaišku, kas, kokios idėjos „stumia“ Rusiją kaip valstybę į priekį, kas, be materialių veiksnių, kuria Rusiją kaip valstybę tarptautinėje politikoje.

Nepaisant to, knygoje pateikiama išsami požiūrių į Rusiją paletė ir

klausimai analizuojami tiek globaliu, tiek regioniniu, tiek valstybės vidaus lygmenimis. Bendrai visų knygos autorių poziciją galima apibūdinti taip: Rusijos užsienio ir saugumo politika, valdant Putinui, tampa vis pragmatiškesnė, puikiai reaguojama į susidariusias galimybes ir tikslingai naudojama šalies ekonominiams bei energetiniams ištekliams siekiant politinių tikslų, vis labiau silpnėja stabdžių ir atsvarų mechanizmas vidaus politikoje, tačiau dėl to prezidentui atsirado puikios sąlygos didinti Rusijos įtaką ne tik regione, bet ir globaliu mastu. Visa tai leido Rusijai XXI a. pirmaisiais metais ne tik siekti, bet ir vėl tapti didžiąja valstybe pasaulio politikoje. Bene sunkiausia užduotis – nusakyti, kur bus judama toliau. Atsakymo į šį klausimą ieškoti paliekama pačiam skaitytojui.

NUORODOS

¹ Tarp kitų nesenų bandymų pažymėtini šie tyrimai: Bobo Lo, Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy. Malden: Blackwell, 2003; Gabriel Gorodetsky (ed.). Russia between East and West. London and Portland, Or.: Frank Cass, 2003.

² Žr.: Ole Waever. „Securitization and Desecuritization“ // Ronnie Lipschutz (ed.). On Security. New York: Columbia University Press, 1995. P. 46–86 bei Barry Buzan, Ole Waever, Jaap de Wilde. Security: A New Framework for Analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner, 1997.

DOVILĖ JAKNIŪNAITĖ